

UOT 39.391/687**ŞİRVAN İPƏYİ VƏ BÖYÜK İPƏK YOLUNDA
ŞİRVAN BÖLGƏSİNİN ROLU
(tarixi – etnoqrafik araşdırma)****K.X.ƏSƏDLİ*****AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu
feyakonul@rambler.ru***

Orta əsr tarixçiləri öz əsərlərində Azərbaycanda, xüsusilə Şirvan əyalətlərində əhalinin ipəkçiliklə məşğul olduğunu yazmışlar. Orta əsrlərdə Şirvan şəhərləri dövrünün yüksək inkişaf etmiş sənaye və ticarət mərkəzləri hesab olunurdu. İpək baramasının bolluğu Şamaxını mühüm ipəkçilik mərkəzinə çevirmişdi. O zaman ipək Azərbaycanı “Böyük İpək yolu”na bağlayan bir vasitə, ölkə ixracının başlıca göstəricisi idi.

Azərbaycan şəhərləri..., Şamaxı xilafətin şimal və şərq ölkələrini birləşdirən beynəlxalq ticarət yollarında yerləşirdi İpək baramasının bolluğu səbəbindən Şamaxı mühüm ipək istehsalı mərkəzinə çevrilmişdi.

Ərəb mənbələrinin Şirvan ölkəsinin baş şəhəri adlandırdıqları Şamaxı həmin dövrün beynəlxalq əhəmiyyətli ticarət mərkəzlərindən biri sayılırdı. Arxeoloqlar ipək parçaların erkən dövrə aid qalıqlarını Azərbaycan ərazisindən I əsrə aid Şamaxıda tapılan küp qəbirdə tapmışlar.

Açar sözlər: Şirvan, ipək, Böyük İpək yolu, beynəlxalq

İpək emalı və ticarətində ixtisaslaşan siyasi və iqtisadi əhəmiyyətli Azərbaycan şəhərləri Tarixi İpək Yolu silsiləsində daima önəmli yer tutmuşdur. Bu şəhərlər sırasında Şamaxı, Şəki, Təbriz, Beyləqan və Bərdə mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

Verilən məlumatlara görə, e.ə. II əsrdən başlayaraq Tarixi İpək yolunun ən intensiv magistrallarından biri Azərbaycandan keçirdi. Bu yol Çin və Hindistandan başlayır, Orta Asiyadan keçib Xəzər dənizinə çataraq Azərbaycan ərazilərində davam edib, burada 2 qola ayrılıb, biri Kür çayı boyunca yuxarı İberiya və Kolxida istiqamətində, ikincisi isə Şimala burularaq Xəzərin qərb sahilı boyunca Dərbənddən və Qafqazətəyi düzənliklərdən keçib Qara dəniz ətrafının şimalındakı Yunan şəhər koloniyalarına aparırdı [6, 37]. III əsrdə İranda hakimiyyəti ələ almış Sasanilər öz sələfləri olan Parfiya hökmdarları

kimi “Böyük İpək yolu”na nəzarəti öz əllərində saxlamağa çalışırdılar. Ərəblərin Azərbaycanda hakimiyyəti dövründə isə İpək yolu üstündə yerləşən Şəki, Bərdə, Dərbənd, Çola, Beyləqan beynəlxalq əhəmiyyətli şəhərlər hesab olunurdu. Bu şəhərlər içərisində Beyləqan şəhəri daha çox fərqlənmişdi. Bir sözlə, Azərbaycan İpək yolunun yaranışından bu ticarət yolunda gedən proseslərin birbaşa iştirakçısına çevrilmişdi [6,37-38].

Orta əsrlərdə Azərbaycan şəhərləri dövrünün yüksək inkişaf etmiş sənətkarlıq və ticarət mərkəzlərindən sayılmışdır. Bəhs olunan dövrdə Azərbaycanda ipəkçilik təsərrüfatının geniş intişar tapdığı əsas yerlərdən biri olaraq Şirvan bölgəsini göstərmək olar. Nəzərdən keçirilən maraqlı tarixi etnoqrafik məlumatlar belə deməyə imkan verir ki, “Orta əsr tarixçiləri öz əsərlərində Azərbaycanda, xüsusilə Şirvan əyalətlərində əhalinin ipəkçiliklə məşğul olduğunu yazmışlar. Belə ki, Ərəb mənbələrinin “Şirvan ölkəsinin baş şəhəri” adlandırdıqları Şamaxı həmin dövrün beynəlxalq əhəmiyyətli ticarət mərkəzlərindən biri sayılırdı” [1, 2, 3].

Hələ XVII əsrin 30-cu illərində Azərbaycanda səyahətdə olmuş A.Olearinin məlumatına görə burada hər il 1020 min tay xammal toplanırdı. Ondan 3000 tay Şirvanın, 2000 tay Qarabağın payına düşürdü. Bu fakt isə hər il Şirvanda 16,5 min pud xammal istehsal olunduğunu deməyə imkan verir [2, 217].

Kastiliya səfiri Rui Qonzales de Klavixo “Teymurun Səmərqənd sarayına səyahəti” adlı gündəliyində (1414- cü il) Şamaxıda ipək istehsalından bəhs edərək “Burada çoxlu ipək toxunur, oraya ipək almaq üçün hətta Genuya və Venesiya tacirləri də gəlirlər” deyə yazırdı. Səyyah Şiltbergen (1394-1427) şahidlik edir ki, “ipəyin ən yaxşı növü” Şirvandan aparılır və ondan Dəməşqdə, Kaşanda, Bursada yaxşı parçalar toxunurdu. İpək qismən Venesiyaya və Lukkaya da ixrac olunurdu və bu yerlərdə ondan əla məxmər toxuyurdular [6, 59].

O.Əfəndiyev özünün “Azərbaycan Səfəvilər dövləti” əsərində göstərir ki, “A.Cenkinson Şamaxını “gözəl şah şəhəri” adlandırır. Şamaxı burada ipək alıb, sonra isə başqa ölkələrdə sataraq böyük qazanc gətirən bir çox ölkələrin tacirlərinin axışb gəldiyi mərkəzi bazar idi. Şirvan ipəyi yüksək keyfiyyəti və davamlılığı ilə fərqlənirdi. Şamaxıda rus, hind, türk, İran tacirlərinin qaldıqları karvansaralar var idi. XVI əsrin ikinci yarısında burada ingilis ticarət məntəqəsi olan “Moskva şirkəti”nin daimi nümayəndəliyinin əsası da qoyuldu. Bu işdə “Moskva şirkəti”nin agentliyi olmuş A.Cenkinson Şirvan ipəyi ilə ticarətdə böyük imtiyazlar vermiş Şirvanın Səfəvi bəylərbəyi Abdulla xan Ustaclı kömək etmişdi”. Daha sonra verilən məlumata görə, “Şamaxı XV əsrdə Şirvanın iqtisadi və mədəni mərkəzi oldu. Şamaxı şəhərinin ipəkçilik obyektlərinin mərkəzində yerləşməsi, ipək emalının və hazır məhsul satışının iri mərkəzi olması da buna xeyli dərəcədə kömək etmişdi” [5, 98].

Abdulla xan Şirvanda İngiltərə ticarəti haqqında ayrıca bir buyruq verdi (buyruğun öz mətnində o , “imtiyazlı fərman” adlandırılır) [1, 418]. Fərman ilə

İngiltərə tacirləri yalnız Azərbaycanda aldıkları mallar üçün deyil, buraya Avropadan satışı gətirdikləri mallar üçün də heç bir gömrük və ya vergi ödəməli deyildilər. Onları buna məcbur edən gömrük və ya vergi ödəmələri deyildir. Entoni Cenkinson Şirvanda qazancılı alış – veriş aparıb, buradan aldığı ipək, daş-qaş və sairə ilə vətəninə yola düşdü. 1863-1865-ci illərdə Azərbaycanda olmuş Artur Edvards I Təhmasiblə uğurlu danışıqlardan sonra şahın özündən ingilis tacirləri üçün toxunulmazlıq məktubu aldı. O, Şirvandan vətəninə göndərdiyi birinci məktubunda yazırdı: “Hazırda buradan İngiltərəyə göndərmək üçün 11 tay xam ipək almışıq. Buranın ipəyi zərif və yüksək keyfiyyətlidir” [1, 419]. 1569-1574-cü illərdə İngiltərədən Azərbaycana Tomas Benister və Ceffri Deketin başçılığı ilə beşinci, 1680-ci ildə isə Xristofor Berrounun başçılığı ilə altıncı ticarət nümayəndəliyi gəldi. Sonuncu hər iki gəliş uğursuz oldu. Tomas Benister və Ceffri Deket geriye dönərkən Volqada kazaklar tərəfindən qarət olundular. Xristofor Berrou Şirvanda savaşı getdiyinə görə alış – veriş edə bilmədi [1, 419].

XVI yüzilin 80-ci illərindən Volqa – Xəzər yolu ilə ingilislərin Azərbaycanda ticarət aparması xeyli çətinləşdi. 1572-ci ildən Rusiya, İngiltərə tacirlərinin malları üzərinə çox ağır gömrük qoyulmuşdu. Digər tərəfdən isə Qafqazda yeni savaqlar başlanmışdı. Bu iki səbəb üzündən bu yolla ingilislərin Şirvana çıxışı mümkün olmurdu [1, 419]. XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ipəkçilik əsasən Şamaxı, Şəki, Qarabağ və Naxçıvanda inkişaf etmişdir. İpəkçilik Şirvan əhalisinin əsas gəlirli təsərrüfat sahələrindən biri idi. Bölgənin Şamaxı, Ağsu və bəzi guşələrində ipəkqurdu yetişdirilməsi, ipək parça toxunması və ipək ticarəti geniş intişar tapmış, Şamaxı nəinki Azərbaycanın, hətta Şərqi əsas ipəkçilik mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi.

Xanlıq dövründə Şamaxıda Qarasaçlı, Şıxəmir, Bərgüşad, Qaziyan, Bıç, Çaxırlı və digər kəndlərdə əhalinin əsas məşğuliyyət növü ipəkçilik olmuşdur. XVIII əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda mövcud olan bir sıra sənətkarlıq, o cümlədən ipəkçilik mərkəzləri ölkənin iqtisadi həyatında mühüm rol oynayırdı. Şamaxıda hazırlanan zəngin çeşidli ipək məmulatları – darayı, qanovuz, tafta, kəlağayı və s. yalnız Zaqafqaziyada deyil, İran, Türkiyə, Rusiya və digər ölkələrdə də məşhur idi [9, 77].

Qeyd etmək lazımdır ki, ipəkçilik Şirvan bölgəsi əhalisinin qədim və ənənəvi təsərrüfat sahələrindən biri olmuşdur. Şirvan bölgəsində əlverişli təbii – coğrafi və iqlim şəraiti də barama qurdunun yetişdirilməsinə rəvac verən əsas amillərdən olmuşdur. Barama qurdunun bəslənməsi üçün bölgədə tut bağları və ya çəkilliklər geniş yayılmışdı, belə ki, qurdların yemlənməsi üçün bol tut yarpaqlarının olması əsas və həlledici amillərdən biri idi. Adı çəkilən bölgədə tut bağları tələbata uyğun olaraq, nəzərə çarpacaq dərəcədə böyük sahələri əhatə etmişdi. Verilən məlumata görə Şamaxı xanlığında 70-ə qədər tut bağı olan bəylər var idi.

Şamaxıda barama qurdu bir qayda olaraq yaz aylarında becərilirdi. İstehsal edilən baramadan adətən, toxuculuqda istifadə olunurdu. Şirvan böl-

gəsində baramadan ipək sapı hazırlamaq üçün demək olar ki, kустar üsuldan istifadə olunurdu. Bölgənin bütün guşələrində ipəksarıma, ipəkəyirmə işi çox zaman sarıma dəzɡahi, əl cəhrəsi və əl iyi vasitəsilə görüldü. Tədqiqatlarda Şamaxıda 100 toxucu dəzɡahının olması haqqında istinad verilir.

Verilən məlumata görə Şamaxı şəhərinin sənətkarlıq həyatında ipək parça istehsalı üstünlük təşkil edirdi. O zaman Şamaxıda 1500 əl ilə toxuma dəzɡahi var idi. Bu dəzɡahlarda zəngin çeşidli ipək məmulatı toxunurdu. Bu mallar İran, Türkiyə, Rusiya və başqa ölkələrə ixrac olunurdu [1, 559].

Orta əsrlərdə Azərbaycanda olmuş avropalı səyyahlar Azərbaycanın Avropanın müxtəlif regionları ilə həyata keçirilən çoxtərəfli əlaqələri haqqında qiymətli məlumatlar verirlər. Azərbaycanın bir sıra şəhərlərini gəzmiş I Lərx Avropa və Asiya arasında aparılan ticarətin təqribən aşağıdakı yollarla getdiyini göstərmişdi:

Həştərxan – Qizlər – Tərki – Dərbənd – Bakı – Şamaxı – Cavad – Rəşd və s. [6, 59]. Hind okeanı hövzəsindəki ölkələrlə ticarət əlaqələrinin məhdudluğundan Volqa – Xəzər yolunun, yəni Rusiya ilə ticarətin əhəmiyyəti artmağa başladı. Bu yol Azərbaycan – Rusiya əlaqələrinin inkişafını sürətləndirdi. XVIII əsrin 40- cı illərində xam ipək mənbələrini ələ keçirmək, hazır mallar üçün əlverişli bazar tapmaq, Şərq ilə Qərb ölkələri arasında ən rahat yol sayılan Volqa – Xəzər ticarət yolunda hakim mövqə tutmaq uğrunda İngiltərə və Rusiya arasındakı rəqabət gücləndi. Çünki bəhs olunan dövrdə bütün Cənubi Qafqaz və İranda 3 əsas xam ipək mənbəyi mövcud idi. Bunlardan biri paytaxt Rəşt olmaqla Gilanda, ikincisi paytaxt Şamaxı olmaqla Şirvanda, digəri isə paytaxt Gəncə olmaqla Ərəş mahalında yerləşirdi [6, 60].

Orta əsr tarixçiləri də öz əsərlərində Azərbaycanda, xüsusilə ..., Şirvan əyalətlərində əhalinin ipəkçiliklə məşğul olduğunu yazmışlar. İpək baramasının bolluğu Şamaxını mühüm ipəkçilik mərkəzinə çevirmişdi. O zaman ipək Azərbaycanı “Böyük İpək yolu”na bağlayan bir vasitə, ölkə ixracının başlıca göstəricisi idi. Azərbaycan şəhərləri ..., Şamaxı xilafətin şimal və şərq ölkələrini birləşdirən beynəlxalq ticarət yollarında yerləşirdi [6, 43].

Qeyd olunmalıdır ki, Şirvan bölgəsi İpək və karvan yollarının fəaliyyətində böyük rol oynamışdı. Əyalətin şəhərlərindən keçən çoxlu karvanlar onun iqtisadiyyatının güclənməsində əvəzsiz xidmət göstərmişdi.

Şirvan xanlığının ipək ticarətində, sözsüz ki, tacirlər fəal iştirak edirdi. İpək ticarəti xanlığa böyük gəlir gətirirdi. Bu ticarətdən Şirvan xanlığı və onun əhalisi xeyli qazanc götürürdülər. Adı keçən bölgənin Ağsu, Şamaxı, Göyçay və digər yerlərində ipəkqurdu yetişdirilməsi, ipək emalı və istehsalı təsərrüfatda üstünlük təşkil edən sahələrdən biri idi. Ümumiyyətlə, o zamankı Azərbaycan şəhərləri İpək yolları üstündə olan böyük və zəngin ticarət mərkəzləri idi. Əlverişli mövqedə yerləşən Azərbaycanın Şamaxı, Təbriz, Beyləqan, Bərdə kimi böyük ticarət mərkəzləri “Böyük İpək yolu” vasitəsilə Şərq və Qərblə aparılan böyük ticarətdə Azərbaycana böyük gəlir gətirirdilər. Bu zəngin ticarət

şəhərləri getdikcə güclənir və beynəlxalq əlaqələrini genişləndirməyə çalışırdılar.

Beynəlxalq ticarət yollarının üstündə yerləşən Şirvan şəhərləri bu ticarətdə fəal iştirak edirdilər. Cənubi Rusiya, Kiçik və Orta Asiya, Çin, Hindistan, Misir, İran, İraq, Suriya və digər ölkələrdən gələn tacirlər burada öz mallarını – qiymətli xəz, qılınc, Çin ipəyi, hind tirməsi, mirvari, cəvahirat, şüşə məmulatı, müxtəlif ədviyyat və s. sataraq, karvanlara neft, duz, kənd təsərrüfatı məhsulları, pambıq, xam ipək və Şirvan sənətkarlarının əsərlərini alıb aparırdılar. Şərq və Qərb ölkələri arasında beynəlxalq karvan ticarəti yolları Şirvandan keçirdi. İran və Hindistan malları həm dəniz, həm də quru yolu vasitəsilə Şirvana gətirilir, buradan isə yunan dünyasına göndərilirdi. Şirvanın həm də qonşu ölkələrlə, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Dağıstanla iqtisadi və mədəni əlaqələri var idi [3, 231-232].

S.Aşurbəyli qeyd etmişdir ki, XIII əsrin sonlarından etibarən Şirvan və Xəzər dənizinin sahilləri ipək almaq üçün bazar axtara-axtara bu yerlərə gələn avropalıların diqqətini cəlb etməyə başlamışdır. Gilan və Şamaxı ipəyi beynəlxalq ticarət malına çevrilir. Bununla əlaqədar olaraq, Bakının Xəzər dənizində Şamaxı ilə tranzit ticarəti sayəsində böyüyən rahat liman kimi əhəmiyyəti qeyd edilmişdir [3, 239].

Məlumdur ki, Şamaxı şəhəri iqtisadi cəhətdən digər Şirvan şəhərlərinə nisbətən daha çox inkişaf etmiş, tarix boyu ticarət, təsərrüfat və sənətkarlıq aparıcı məşğuliyyət sahələrindən sayılmışdı. Əcnəbi tacirlər ticarət üçün daima bu şəhərə axışır, ticarət üçün əsas mərkəz olaraq buranı seçirdilər.

Şamaxı xanlığının İran, Rusiya, Dərbənd və Həştərxanla da geniş ticarət əlaqələri olmuşdur. Şamaxıdan həmin yerlərə əsasən ipək məhsulu ixrac edilirdi. Şirvan Bakı xanlığı ilə də sıx ticarət imkanlarına malik idi, göndərilən mallar içərisində müxtəlif ipək parçalar əsas yer tuturdu.

Şərq ölkələri ilə Qərb arasında Şirvandan ötüb gedən böyük qədim beynəlxalq tranzit ticarət yolları Abşeron yarımadasının yaxınlığından keçirdi. XI-XIV əsrlərdə və sonralar Şirvanı Hindistan və Çinlə bağlayan dünya ticarəti cənub quru yolu ilə – Orta Asiya, İran və Azərbaycanın cənub vilayətləri vasitəsilə və şimal yolu ilə –Xəzər sahili boyunca Dərbənd keçidinin yanından ötüb xəzərlər ölkəsinə və i.a. həyata keçirilirdi [3, 240].

Şirvanda şərbəflilik (ipək məmulatı toxuculuğu) sənəti də qədim tarixə malikdir. Tədqiq olunan dövrdə əksər ailələr öz evlərində şəxsi ehtiyaclarını ödəmək üçün ipək və ya yun parça istehsal edirdilər. Bununla yanaşı ayrı-ayrı şəxslərin xüsusi ipək karxanası da var idi. Belə ki, 1841-ci ilə aid sənədlərin birində Şirvan qəzasında 74 ipək karxanasının olduğu xəbər verilir. K.A.Satuninin yazdığına görə, 1895-1896-cı illərdə Basqalda 11 ipək karxanası qalmaqda idi [6, 58].

Uzaq keçmişdən bəri çeşidli sənət işləri, elm və mədəniyyət mərkəzləri olan şəhərlər böyüyür, onların əhalisi artırdı. Şəhərlərin içərisində keçmişdə xanlıq və əyalət, 1840-1850-ci illərdə Kaspi vilayəti və quberniya, sonralar isə

qəza mərkəzi olmuş Şamaxının yüksəlişi diqqəti özünə çəkir. 1824- cü ildən bir çox yeni tikintilər hesabına genişlənən bu şəhər “əski Şamaxı”nın varisi sayılırdı. 1840-cı ildə əhalisinin sayı 20 minə yaxın olan Şamaxı qaynar sənət və ticarət yaşamı keçirmədə idi [1, 712]. Sənətkarlığın inkişafı baxımından Şamaxı və Şəki şəhərləri seçilirdi. Dərzi, papaqtıkmə, dabbaqlıq, toxuculuq, boyaqçılıq işləri burada geniş yayılmışdı. İpəkçilik şəhər sənətkarlığının başlıca sahəsi idi. Baramadan sap açılması, burulub toxuculuq işləri üçün yararlı hala salınması ilə yüzlərlə kустar və sənət emalatxanaları məşğul olurdu. Şamaxıda ipəktoxuma işi əhalinin başlıca məşğuliyyətindən biri idi. 1840-cı illərdə bütünlüklə qəzalar üzrə 700-ə kimi toxucu qurğusu var idi, burada 3 mindən çox toxucu çalışırdı. Şamaxı və Şəkidəki ipəktoxuma emalatxanalarının bir hissəsi xırda əmtəə istehsalı səviyyəsində idi [1, 713].

Öz baramasından hazırladığı xam ipəyi satan hər kəs bir batman üçün 1 manat 40 qəpik, onun alıcısı isə 1 manat mizan rüsumu ödəyirdi. Tacir və ya hər hansı satıcı və alıcı satdığı və ya aldığı ipək haqqında müvafiq idarəyə məlumat verməmişdisə, hər batman üçün 70 qəpik cərimə ödəyirdi. 1842 ci il üzrə Nuxa şəhərindən 18 min manat, Şamaxıdan isə 3,5 min manat mizan rüsumu toplanmışdı [1, 713].

XIX əsrin 70-ci illərindən başlayaraq, Zaqafqaziyyəyə yüksək keyfiyyətli Yaponiya, Buxara, Xorasan və İtaliya toxumu gətirilməsinə başlandı. 1887-ci ildə Tiflisdə “Qafqaz ipəkçilik stansiyası”nın açılması isə kumdarlıqda böyük canlanma yaratdı [10, 20]. Stansiyanın yaxından köməyi nəticəsində ..., Göyçay, Kürdəmir və digər yerlərdə təşkil edilmiş xüsusi ipəkçilik məktəblərində, habelə başqa məktəblərdə şagirdlərə qurd becərmə üsulları öyrədilirdi [10, 25].

Verilən məlumata görə, Qafqazda ipəkçiliyə dair sərğilər mövcud idi, hətta burada “İpək qurdunun yedizdirilməsi” bölməsi də təşkil edilmişdi. Bölmədə, sərğidə Bakı quberniyasına aid (Şamaxı, Göyçay) kolleksiyalar da öz əksini tapmışdı [7, 44].

Azərbaycanda barama istehsalı ilə ipək emalı sənayesi bir-birilə sıx surətdə bağlı idi. Hər sahə arasında mövcud iqtisadi əlaqə və eyni zamanda qarşılıqlı asılılığın nəticəsi idi ki, həmin sahələrin hər hansı birində baş verən bu və ya digər dəyişiklik dərhal o birində də özünü göstərirdi [2, 225]. Azərbaycan etnoqrafiyası kitabının birinci cildində qeyd olunan bu məsələləri sözü gedən bölgənin barama istehsalı ilə ipək emalı sənayesinə aid etmək olar. Belə ki, bölgədə barama istehsalı ilə ipək emalı sahələri bir biri ilə sıxı surətdə bağlı idi.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, XIX əsrdə də Şırvan ipəkçiliyin istehsalı və inkişafına görə qabaqcıl yerlərdən birini tuturdu. İpəkçiliyin bölgə iqtisadiyyatında mühüm rolu burada bir neçə ipəkçilik məktəblərinin açılmasına, bəzi sərğilərin təşkil olunmasına rəvac vermişdi. 1898-ci ildə Göyçayda ipəkçilik sərğisi təşkil olunmuşdu, belə ki, sərğidə nümayiş olunan 82 eksponatdan 17-i mükafata layiq görülmüşdü.

Azərbaycanda biologiya, kənd təsərrüfatı və təbabət sahələri üzrə elmi biliklərin yayılması və inkişafında Moskva universitetini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş və alimlik dərəcəsi almış Şirvanlı Həsən bəy Məlikov Zərdabi ipək-qurdu toxumunu oyadan alətin modelini düzəltmişdir, bu model 1889-cu ildə Tiflisdə təşkil edilən Qafqaz sərgisinə göndərilmişdi. Qafqaz sərgisində H.Zərdabinin ipəksarıyan alətin modeli və ipək sapı kolleksiyası da böyük marağa səbəb olmuşdur.

Beləliklə, bölgənin əlverişli təbii-coğrafi və iqlim şəraitinin üstünlüyü, iqtisadi inkişaf və beynəlxalq ticarət yolları üzərində yerləşməsi onun Böyük İpək Yolunda rolunu əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdı.

Arxeoloqlar ipək parçaların erkən dövrə aid qalıqlarını Azərbaycan ərazisindən I əsrə aid Şamaxıda tapılan küp qəbirdə tapmışlar.

Məlumatlardan aydın olur ki, Böyük İpək Yolu elmi termini elmi dövriyyəyə 1877-ci ildə buraxılmışdı. Çində qızıl istehsalı çox zəif idi. Onun da alınmasına ipək sərf olunurdu. Bir sözlə ipək etibarlı Çin valyutası olsa da, türkün əlindən keçirdi. İpəkdən sonra Çində meydana çıxmış kağız da onu valyuta kimi əvəz edə bilmədi. Beləliklə, belə deməyə əsas yaranır ki, ipəyi Çin istehsal etsə də monopolist imkanları türkün əlində idi [11, 12].

Böyük və möhtəşəm Türk dövlətlərinin də Böyük İpək Yolunda əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Qərbi Altayda və İrtiş çayı sahillərində mövcud olmuş Karluq xaqanlığının şəhərləri Çin və Orta Asiya ölkələri ilə ticarət edirdilər. Taraz Kulan, Aşpara və Suyab şəhərlərində müxtəlif ölkələrdən gəlmiş tacirlərə tez-tez rast gəlinirdi. Karluqların hakimiyyəti zamanı indiki Qazaxıstan ərazisində yaranan yeni şəhərlər – Çul, Balasaqun, Atlax, Xamukənd, Koyluk – Oğuz və b. Şəhərlər ticarət və sənətkarlıq mərkəzləri kimi təşəkkül tapırdı. Orta Asiya və Qazaxıstandan Çinə bir neçə karvan yolu vardı. Karvan yollarının kənarlarında su quyuları, karvansaraylar tikilmişdir. Orta Asiyanın mühüm ticarət yolları yerləşən şəhərləri Şərqi Avropa ilə ticarət əlaqələri saxlayırsı [6, 44-45].

İpək Yolunun yenidən bərpa edilməsinə dair ilk addımlar 1991-ci ildə atılmışdı. Belə ki, həmin ildə Avropa Şurası tərəfindən TASIŞ – yardım proqramı qəbul edilmiş və bu proqramda yeni müstəqil dövlətlərdə demokratik islahatların keçirilməsini sürətləndirmək, milli dövlətlərdə bazar iqtisadiyyatı sistemini formalaşdırmaq, xüsusilə iqtisadi əlaqələrin genişlənməsinə xidmət edən yeni nəqliyyat dəhlizi layihələrinin yaradılması və həyata keçirilməsinə kömək nəzərdə tutulmuşdur [6, 62].

“Böyük İpək Yolu”nun – TRASEKA proqramı layihəsinin həyata keçirilməsi istiqamətində 2002-ci ildə irimiqyaslı tədbirlər görülmüşdür. Belə ki, 2002-ci il sentyabrın 18- də Səngəçal terminalında Bakı – Tibilisi – Ceyhan əsas ixrac neft kəmərinin təntənəli şəraitdə təməli qoyulmuşdur. Qazaxıstan neftinin Aktau – Bakı – Tibilisi – Ceyhan marşrutu ilə nəql edilməsi barədə Londonda Azərbaycan və Qazaxıstan arasında aparılmış danışıqların nəticəsi çox uğurlu olmuşdur [6, 75-76]. Tarixi İpək Yolunun Azərbaycandan keçən

avtomagistral seqmentinin bir hissəsini də Kürdəmir – Ucar avtomobil yolu təşkil edir. Yolun uzunluğu 46, 2 km, layihənin icra müddəti isə 2006-2008- ci illər nəzərdə tutulmuşdur. Layihəyə görə, yol II dərəcəli, 2 zolaqlı olmalıdır [12, 269].

İpək yolu və Azərbaycanın strateji maraqları məsələsinə gəlincə H.Həmidov aşağıdakı məsələləri qeyd etmişdir:

1. İran körfəzi, Aralıq dənizi, Qara dəniz hövzəsi ölkələrinin iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynayan dəniz nəqliyyatının respublika ərazisində kəşmişdir.

2. Avropa – Asiya ölkələri arasında səmərəli iqtisadi əlaqələrin inkişafına şərait yaradan Avropa – Qafqaz –Asiya (Transqafqaz) nəqliyyat dəhlizinin birbaşa respublika ərazisində məskunlaşması.

3. Dəniz nəqliyyatı vasitəsilə İran – Rusiya və Orta Asiya respublikaları iqtisadi əlaqələrin Azərbaycanda kəşməsi [7, 85].

Ümumiyyətlə, qeyd olunan məsələlərdən aydın olur ki, Tarixi İpək Yolunun bərpası üzrə bölgələrdə bir çox işlər aparılmış, layihələr həyata keçirilmişdir. Böyük İpək Yolunun bərpası ilə nəqliyyatın bütün sahələrinin inkişafı üçün geniş və perspektivli imkanlar açıldı. Nəqliyyatın bu sahələri (avtomobil, dəniz yolu magistralı, dəmiryolu) regionun siyasi və iqtisadi taleyində önəmli rol oynamağa başladı. Böyük İpək Yolu layihəsində Kürdəmir – Ucar avtomobil yolunun çəkilməsi, ən əsası bu yolun Şirvan bölgəsinin ərazisindən keçməsi bölgənin iqtisadi və strateji əhəmiyyətini daha da artırmışdır. Tarixə nəzər saldıqda da bölgənin mühüm ipəkçilik mərkəzi olduğunu görmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi. Uzaq keçmişdən 1870-ci illərə qədər. Bakı: Azərbaycan, 1996, 870 s.
2. Azərbaycan etnoqrafiyası. 3 cildə, I c. Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 543 s.
3. Aşurbəyli S. Şirvanşahlar dövləti. VI-XVI əsrlər. Bakı: Avrasiya press, 2006, 453 s.
4. Авдеев Мих. Шелководство в Азербайджане. (1925-26/1929-1930). Баку, 1926, 24 с.
5. Əfəndiyev O. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Azərbaycan, 1993, 300 s.
6. Əmrahov M. Böyük İpək Yolu. Bakı: Mütərcim, 2011, 93 s.
7. Həmidov H. İpək yolu və Azərbaycanın strateji maraqları. Tarix və müasirlik. Bakı: Gənclik, 2007, 143 s.
8. Труды Кавказской шелководственной станции. Материалы по шелководству и шелковой промышленности на Всероссийской художественно промышленной выставке 1896 года. Т.12, в. 1. Тифлис, 1904, 46 с.
9. Vahidova C.N. XIX əsrin sonu - XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ipəkqurdu toxumunun bəslənməsi və məhsulun toplanma qaydalarına dair. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası. Bakı: Elm, 1971, № 1, s. 76 - 84.
10. Vəliyev T.T. İmperializm dövründə Azərbaycanda ipəkçiliyin vəziyyəti. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası. Bakı, Elm, 1971, № 1, s.20-31.
11. İdris. Böyük İpək Yolunun Xəzər distansiyası. Bakı: Elm və təhsil, 2002, 52 s.

12. İsakov H. İpək yolunun bərpası və Azərbaycan yol nəqliyyat kompleksinin inkişaf perspektivləri. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası. Bakı: Elm, 2010, № 1-2, s. 266-273.

**ШИРВАНСКИЙ ШЕЛК И РОЛЬ ШИРВАНСКОЙ ПРОВИНЦИИ
НА ВЕЛИКОМ ШЕЛКОВОМ ПУТИ
(ИСТОРИКО – ЭТНОГРАФИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ)**

К.Х.АСАДЛИ

РЕЗЮМЕ

Историки средневековья в своих произведениях пишут, что в Азербайджане особенно в Ширванской провинции население занималось шелководством. В период средневековья Ширванские города считались высокоразвитыми ремесленными и торговыми центрами. Важным центром производства шелка стала Шемаха из-за обилия шелкового кокона.

По арабским источникам Ширван – главный город страны Шемаха была международным торговым центром того времени. В то время шелк, соединяющий Азербайджан с Великим Шелковым путём был главным показателем экспорта страны.

Азербайджанские города ... Шемаха был расположен на пути международной торговли, которая соединила северный и восточный части халифата. Остатки шёлковых тканей, относящихся к раннему периоду были выявлены археологами в кувшинном погребении первого века в городе Шемаха.

Ключевые слова: Ширван, шёлк, Великий Шелковый путь, международный

**THE ROLE OF SHIRVAN IN SHIRVAN SILK AND THE GREAT SILK WAY
(HISTORICAL-ETHNOGRAPHICAL INVESTIGATION)**

K.Kh.ASADLI

SUMMARY

The historians of the Middle Ages wrote that the population of Azerbaijan and especially Shirvan province were engaged in silkworm breeding. In the Middle Ages, Shirvan city was an industrial and commercial center. The abundance of silk cocoon turned Shamakhi into an important silk breeding center.

Shamakhi which is named by the Arab sources as “The main city of Shirvan“ was one of the international market centers.

The Azerbaijan cities ... Shamakhi was situated on the way of international trade which connected Northern and Eastern parts of the Caliphate.

Key words: Shirvan, silk, Great Silk Way, international